

Eesti demokraatlik põrandaalune ja kontaktid Läänega 1970–1985

VI

Jaak Pihlau

10. Kultuuridebatt soomlastega

Need, kes tahavad piirata Ühendriikide abi vabale maailmale, jätavad vabaks vaid kaks võimalust: soomestumise (finlandization) ja poolastumise (polonization), olenevalt sellest, kas asjaomased isikud on optimistid või pessimistid.

James Schlesinger, endine USA
kaitseminister

■ 1939. aasta augustis sõlmitud Molotovi-Ribbentropi pakti tulemusena arvati Soome, nagu ka Poola ja Balti riigid ning Rumeenia provints Bessaraabia (Moldaavia) Nõukogude Liidu mõjusfääri. Kõik need maad, välja arvatud Soome, liideti peatselt Nõukogude Liiduga. Miks Soomel õnnestus vabaks jääda ja säilitada oma iseseisvus ka Teise maailmasõja järel, sellel oli palju põhjusi. Neid on põhjalikult analüüsinud Andres Küng oma tuntud raamatus “Mis toimub Soomes?”.¹¹⁷

Siiski tuli ka soomlastel maksta üsna kallist hinda omariikluse säilitamise eest mitte ainult suurte maa-alade kaotamise ja reparatsioonide, vaid ka erilise sõltuvusseisundi näol, mida hiljem on hakatud nimetama soomes-

tumiseks (*Finnlandisierung, finlandization*). Selle mõiste võttis 1960. aastatel kasutusele Lääne-Berliini ülikooli professor Richard Löwenthal ja enamasti tähendab see mingi riigi arengut ühekülgse sõltuvuse suunas Nõukogude Liidust. Soomlased ise pole seesugust keelelist uudissõna tahtnud omaks võtta, ja näiteks kauaaegne Soome peaminister ja president Mauno Koivisto on rääkinud “ennekõike tõsiasiade tunnustamisest lähtuvast heade naabersuhete poliitikast”.¹¹⁸

Tegelikult tõi soomestumispoliitika kaasa palju ebameeldivaid kaasnähtusi, nii soomlastele endile kui ka naabermaadele. Nende hulgas peab eelkõige märkima üle idapiiri tulnud põgenike väljaandmist ja peaaegu totaalset enesetsensuuri. Esimene tähendas seda, et N. Liidule anti tagasi peaaegu kõik idast sinna saabunud põgenikud, kaasa arvatud Ida-Karjalast ja Ingerist pärit Soome päritolu isikud (etnilised soomlased). Paljudele üle piiri põgenenud eestlastele tähendas väljaandmine aga saatmist Siberi vangilaagrisse või isegi surmaotsust. Klassikaline näide on kahe eesti ohvitseri, Artur Lõokese ja Jaan Hermann Treiali traagiline saatus.¹¹⁹ Esimene anti venelastele välja, mõisteti Tallinnas surma ja hukati 11. oktoobril 1950, teine suri meeleheitliku põgenemiskatse järel Helsingi haiglas veebruaris 1951.¹²⁰

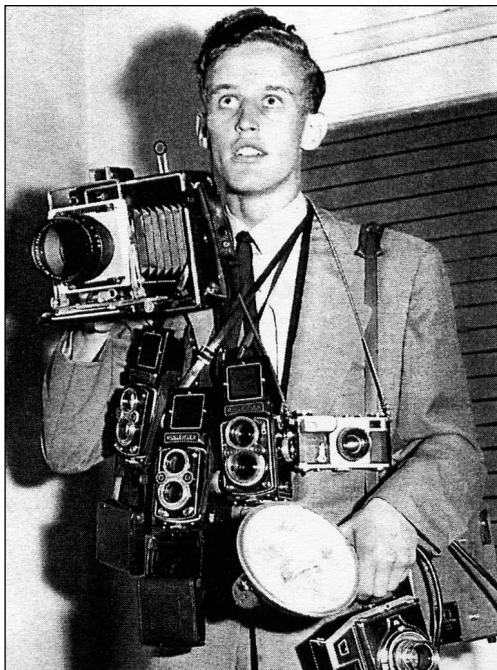
Enesetsensuur tähendas Soomes seda, et kirjastused, raadio ja TV jälgisid rangelt ametlikku välispoliitilist joont, mida tuntakse Paasikivi-Kekkose liini nime all. Truualamlike kummardustega mindi isegi niikaugemale, et kui värske Nobeli kirjanduspreemia laureaat Aleksander Solženitsõn Nõukogude Liidust välja saadeti, siis otsustas temaga kirjastamislepingut omav kirjastus Tammi “Gulagi arhipelaagi” mitte avaldada, viidates sellele, et see polevat “kooskõlas üldise huviga”. Hiljem Solženitsõni suurteos soome keeles küll ilmus, kuid seda juba naabermaal Rootsis. Enesetsensuur tähendas ka seda, et kuuekümnendatel ja seitsmekümnendatel aastatel ei ilmunud Soomes

¹¹⁷ A. Küng. Mis toimub Soomes? Välis-Eesti & EMP, Lund, 1977.

¹¹⁸ M. Koivisto. Vene idee. Olion, Tallinn, 2002.

¹¹⁹ J. Pihlau. Maapõgenemised okupeeritud Eestist. – Tuna 2001, nr. 3, lk. 57; R. Riitsalu. Kahe eestlase kannatustee. Stockholm, 1962.

¹²⁰ ERAF, f. 129, s. 23213.

Seppo Heikinheimo

ühtki raamatut kaasaegse Eesti või üldse Baltikumi kohta. See, et rahuleping Nõukogude Venemaa ja Soome vahel sõlmiti 14. oktoobril 1920 just naabermaal Eestis (Tartus), oli aja-loofakt, millest enam ei tahetud rääkida.

Üks väheseid (kui mitte ainus) soome aja- kirjanik ja publitsist, kes enesetsensuurile ei allunud, oli skandaalse kuulsusega muusikaar- vustaja Seppo Heikinheimo. Tema sulest ilmus oktoobris 1981 Soome suurimas päevalehes Helsingin Sanomat (HS) kaheosaline artikkel pealkirjaga “Eesti kultuur surve all”.

Nagu autor oma mälestusteraamatus meenutab,¹²¹ kirjutas ta selle artikli põhili- selt Tallinnas “Viru” hotellis, kasutades teksti edasisaatmiseks Helsingisse tollal veel uudset tehnikat – kirjutusmasinat-mini arvutit, mis oli varustatud faksmodeemi kaardiga. Internet oli

siis veel sündimata, esimesed laiatarbelised arvutivõrgud alles katsetusjärgus ja ajakirjani- ke peaaegu ainsaks moodsaks sidevahendiks olid faksiaparaadid, millel aga Nõukogude julgeolek hoidis oma silma valvsalt peal.

Suure osa andmeid Eesti kohta sai Hei- kinheimo ajaloolasest tuttava Rein Ruutsoo¹²² käest, kes sel ajal oli kontaktis ka Turus elava eestlase Juhan Talvega.¹²³ ENSV julgeolekus küll elektrooniline sõnum salvestati, kuid uudse edastustehnika tõttu ei suudetud seda dešifreerida. Ka Heikinheimot Viru hotellis külastanud inimeste ülekuulamine ei selgi- tanud asja, kuni tšekistid pidasid paremaks pöörduda Heikinheimo hea sõbra Lennart Meri poole. Heikinheimo meenutab:

“Lennart Meri sattus sel hetkel olema Hel- singis, kuid see teda ei päästnud. Nõukogude Liidu Helsingi saatkonna KGB teadis suurepä- raselt meievahelistest suhetest ja Lennartil tuli käia mitu päeva ülekuulamistel. Ühel päeval ta helistas mulle ja ütles: “Kuule, ma olen praegu tõesti raskes olukorras. Kas ma võin KGB- le öelda, mis marki see sinu Tallinnas kaasas olnud arvuti oli?” “Ütle aga. See oli peagi muuseumisse kõlbav Texas Instruments.” Sel- le teabe abil õnnestus Moskva KGB-l lugeda kõiki selle seadmega edastatud andmeid. See ei olnud varem õnnestunud, sest ametkonnas ei suudetud tõlkida Ameerikast tellitud sead- mete kasutusjuhendeid.”

Heikinheimo Nõukogude Eestit käsitlev artikkel kutsus esile tõelise poliitilise skandaali ja Eesti NSV kompartei keskkomitees otustati ajakirjanduse kaudu sellele ametlikult vastata. 5. detsembril 1981 ilmus Helsingin Sanomates viie eesti kultuuritegelase (Kaarel Ird, Paul Ariste, Mati Palm, Veljo Tormis ja Mati Unt) allkirjaga artikkel, milles teravalt protesteeriti Heikinheimo “laimavate ja sol- vavate” väidete vastu. Kuuldavasti kutsuti ni-

¹²¹ S. Heikinheimo. Mätämunan muistelmat. Otava, 1997.

¹²² Praegu Tallinna Ülikooli professor, filosoof ja poliitikateadlane. Vt. ka: Ajalooline Ajakiri 1999, nr. 2, lk. 139–140; J. Bäckman (toim.). Suomettumisen uusi historia, WSOY, 2001, lk. 241–252.

¹²³ Juhan Talve avaldas 1983. aastal Sirje Sinilinnu varjunime all raamatu “Mõningatest rahvuspoliitika aspektidest. Visand nõukogude rahvuspoliitika kriitikaks Eestis 1940–1983”. ERF, Stockholm (see tõlgiti ka inglise ja soome keelde). Raamatu kaasautoriks võib pidada Rein Ruutsood, kes nende ridade autorile kirjutas 16.06.05: “Viro ja Venäjä” – mida võiksin pidada ka osaliselt oma raamatuks. Materjalid, allikad selleks valisin ja sorteerisin ning kommenteerisin Eestis. – Töö alusplaaniks olid Juhani juba enne ilmunud samateemalised eestikeelsed brošüürid”.

metatud isikud kultuuriminister J. Loti juurde, kes esitas neile allakirjutamiseks valmiskujul artikli, rõhutades, et nad seisavad silmitsi tähtsa riikliku ülesandega. Hiljem kahetses enamik allakirjutanutest tõsiselt oma tegu, erandiks muidugi kompartei ustav liige Kaarel Ird. Kes täpselt kirja koostas, pole teada, kuid igal juhul moonutati selles kõige jõhkramal kombel tõelisi fakte Eesti tegelikkuse kohta.

Nüüd sekkusime tekkinud poleemikasse ka meie, saates välismaale pikema kirja, kus tutvustasime uusi fakte eesti rahvast ja kultuuri tabanud tõelisest genotsiidipoliitikast. See pöördumine kandis “15 Eesti haritlase kirja” nime ja oli dateeritud märtsiga 1982. Kahjuks jättis HS kirja avaldamata, viidates selle pikkusele, kuid pöördumine ilmus mitmes muus väljaandes, sealhulgas ka soome keeles.¹²⁴

Oma kirjas esitasime rohkesti faktilist materjali, mis täielikult lükkas ümber ENSV-st saabunud protestikirjas esitatud väited. Nii kinnitati viimases, et “eestlaste arv Eesti alal pole kunagi meie ajaloo vältel olnud suurem kui praegu”, kuigi tegelikult oli see vähenenud 1939. aastaga võrreldes 4,7% võrra, sajandivahetusega võrreldes veelgi enam. Põhjalikult olid vaatluse all võetud sellised teemad nagu eestlaste rahvuslik kadu Nõukogude okupatsiooni aastatel ligi viiendiku võrra, venelaste arvu plahvatuslik tõus, naabreid lätlasi tabanud oht muutuda peatselt oma kodumaal vähemusrahvuseks, tähtsate tööstuskeskuste totaalne venestumine, elamispinna kahanemine, venekeelne miilits ja piirivalve, vene keele privilegeeritud seisund kõigis ametiasutustes ja haiglates, eesti keele väljasurumine koolidest ja ülikoolidest (eriti TPI-st), venelaste üha kasvavad ähvardused ja pretensioonid eestlaste aadressil. Viimase nähtuse näitena meenutasime 1980. aasta sügisel toimunud noorterahutusi Tallinnas, millele 40 eesti kultuuritegelast reageerisid avaliku protestikirjaga.¹²⁵

“15 Eesti haritlase kirja” algvariandi koos-

tas nende ridade autor, lõppredaktsiooni pani kirja Tunne Kelam, nagu see meil juba oli tavaks saanud. Kahjuks jättis ta algtekstist välja mõned olulised lõigud, muu hulgas selle kohta, kui vähe anti Nõukogude Eestis viimastel aastatel välja soome keelest tõlgitud teoseid. Ma kirjutasin:

“Soositud keelte hulgas pole ka soome keel. 20-ndatel aastatel tõlgiti mitte ainult ilu-, vaid ka filosoofilist kirjandust, näiteks väga populaarne oli Eino Kaila. Praegu on raskusi isegi soome kirjanduse tipposte väljaandmisega. Tuntud soome keele tõlkija Harald Lepik eestindas juba 20 aastat tagasi Väino Linna “Tundmatu sõduri”, kuid tsensuur keelas viimasel hetkel selle ilmumise. Nüüd kuulakse, et “Tundmatu sõdur” ilmub vene keeles, ja ehk leidub paberit tema väljaandmiseks ka eesti keeles.”

Siis ma veel ei teadnud, et teose eestikeelne tõlge oli juba 1957. aastal ilmunud Kanadas, okupeeritud Eestis jäigi ta ilmumata.¹²⁶

Tekkinud kultuuridebatt äratas üldist tähelepanu ja Seppo Heikinheimo ise on kirjutanud selle kohta järgmist:

“Tallinnas sai minust pikemaks ajaks ommoodi väike kangelane, mis avaldus Eesti vabanemise järel ajakirjanduse liialdatud tähelepanus. Kuuldavasti oli see artikkel esimene, kus konkreetsete näidete abil osutati, et sugugi kõik ei olnud Eestis nii õnnelikud, nagu oli väitnud näiteks tuntud kommunistlik skulptor Riho Kuld.”¹²⁷

Hulljulge muusikakriitik ise läks vabasurma 26. mail 1997, sama aasta oktoobris ilmusid postuumselt ta mälestused. Selles raamatus on terve peatükk pühendatud Eestile. Sirje Kiin avaldas sel puhul pikema artikli Postimehe veergudel¹²⁸ koos meenutustega mitmelt Heikinheimot hästi tundnud muusikainimeselt (Andres Mustonen, Eri Klas, Lepo Sumera, Helju Tauk). Sirje Kiin tsiteerib: “Ma ei võinud halastada nõukogude võimu peale, sest see oli kõige vihkamisväärsem asi, mida ma teadsin.”

¹²⁴ Kas eesti rahvas ja kultuur on surve all. – Teataja, 02.10.82; S. Sinilind. Viro ja Venäja, 1984, lk. 180–191.

¹²⁵ S. Kiin, R. Ruutsoo, A. Tarand. 40 kirja lugu. Tallinn, Olion, 1990.

¹²⁶ Orto kirjastus Torontos, Helmi Elleri tõlge. Pole teada, kas Harald Lepik sellega tuttav oli. Eestis ilmus “Tundmatu sõdur” alles 1996. aastal H. Elleri ja E. Mallene tõlkes.

¹²⁷ S. Heikinheimo. Mätämunan muistelmat, lk. 349.

¹²⁸ Seppo Heikinheimo manalamälestused. – Postimees 21.11.97.

11. Võitlus tuumavaba Baltikumi pärast

Kõige sügavamaid jälgi jäetakse ajalukku sõdurisaabastega.

Mario Roccani

Koos Nõukogude okupatsiooniga loodi Eesti, Läti ja Leedu territooriumil militariseeritud piirkond, mis koosnes kümnetest

jalaväeksustest, mereväebaasidest, lennuväljadest, tankibrigaadidest ja raketidivisjonidest. Kuna sõjaväega seostatu oli Nõukogude Liidus äärmiselt tugevasti salastatud, siis ei teadnud ei meie kodumaa ega ka välismaa eksperdid, kui palju tegelikult Vene sõjaväge Eestis oli ja millist relvastust ta omas. Seda illustreerib kõige paremini järgmine tabel.

Vene armee Eestis

Väeliik	EVVA 1984	Tegelikult (1990)
Maaväed	122 480, neist Tallinna piirkonnas 22 680	40 000
Merejõud	30 sõjalaeva ja 12 allveelaeva; mereväebaasid Tallinnas, Paldiskis ja Naissaarel, kahes viimases ka tuumaallveelaevad	Põhjalaevastiku tuumaallveelaevade õppekeskus Pakri poolsaarel kahe kuivamaareaktoriga, traalerid, allveelaevade hävitajad, abilaevad koos remondi- ja tehniliste teenistustega, ladudega ja polügoonidega (Tallinn, Viimsi, Hara laht, Paldiski, Pakri saared, Naissaar)
Lennuväebaasid	22	5: Tartu (kaugpommitajad), Ämari (mereväe õhukaitse), Paralepa, Sauga, Tapa (MIG-hävitajad) varulennuväljad (Võhmas, Koigi-Nurmsel, Rutjas jm.), enamasti kasutamata
Tankivägi	300	Keila tankipolk (~ 30 tanki), amfiibsõidukite üksus Kloogal
Raketivägi	Suurupi, Hiiumaa, Aegviidu, Kunda, Viljandi, Tartu, Valga	Keskmaarakettide väeosa Valgas, õhutõrjediviis 51 seniitrakettide divisjoniga

EVVA (Eesti Vangistatud Vabadusvõitlejate Abistamiskeskus) andis 16. jaanuaril 1984. a. Stockholmis pressikonverentsi, kus teatas Eestis paiknevate okupatsioonivägede koosseisust, lisades ka vastava kaardi, mis hiljem on ilmunud paljudes publikatsioonides.¹²⁹ Alles 1990. aastatel sai selgeks, et toodud arvud olid tugevasti üle paisutatud, tegelik sõjaväeüksuste dislokatsioon aga täiesti eksitav:

tuumaallveelaevu ei baseerunud Läänemeres üldse, ka tavaliste allveelaevade baase Eestis pärast 1956. aastat enam ei leidunud.¹³⁰

Lennuväebaase oli arvatust palju vähem, mingit maa-alust lennuvälja Haapsalus ega ka Vasalemmas ei asunud, enamik varulennuväljadest oli kasutusest välja langenud (näiteks Saaremaal Aste ja Kogula aerodroomid alates 1961. aastast).

¹²⁹ Näiteks Sirje Sinilinnu ülalmainitud raamatus, ka ajalehes Die Welt.

¹³⁰ Balti Laevastiku allveelaevadel kasutati siiski väikesi tuumalõhkepeadega torpeedosid, niisugune oli ka kurikuulus laev U-137, mis Rootsi rannikul karile sõitis.

Andmed raketibaaside arvust ja asukohast olid äärmiselt ekslikud, tuumaraketide kohta aga puudusid need üldse.

Kust EVVA oma andmed sai, pole teada, igatahes raporti üks koostajaid Jüri Lina eitas igasugust koostööd NATO luureorganitega, olles veel 2000. aastal äärmiselt üllatunud, kui ütlesin talle, et Naissaarel pole mingit tuumaallveelaevade baasi kunagi olnud.

Hiljem on CIA juhid tunnistanud (see on fikseeritud ka ettekannetes USA presidendile), et Nõukogude Liidu kokkuvarisemine 1989.–1991. aastal tuli neile täieliku üllatusena, kindlasti oli üllatuse üheks põhjuseks väärinformatsioon ja väga nõrk ettekujutus Nõukogude Liidu tegelikust sõjanduslikust ja majanduslikust potentsiaalst.

Mis puutub tuumarelvade paiknemisse Eesti territooriumil, siis see on jäänud kuni tänase päevani mõnevõrra ebamääraseks. Kindlasti olid tuumapommidega varustatud strateegilised TU-16 tüüpi kaugpommitajad, mis dislotseerusid Raadi lennuväljal Tartus (pommiladu ise asus Luunjal), kindlasti paiknes Eestis ka strateegiliste keskmäärakettide üksusi. Viimaste täpne arv ei ole teada, see polnud ka püsiv, sest osa tuumakandjatest likvideeriti rahvusvaheliste SALT ja INF¹³¹ lepingutega. Nendeks raketideks olid 1960. ja 1970. aastatel R-12¹³² ja R-14¹³³, 1980. aastatel RSD-10 “Pioneer”.¹³⁴ Vedelkütusega raketid R-12 ja R-14 osalesid ka Kuuba kriisis, hiljem asendati need mobiilse raketisüsteemiga RSD-10 “Pioneer”. Võimalik, et Eesti territooriumil paiknes ka kuni 900 km tegevusraadiusega tuumarakette, mida Läänes tuntakse SS-12 ja SS-22 nime all (Nõukogude nimetus Temp-S), mis olid mobiilsed, olles paigutatud MAZ-543 tüüpi veokitele.

Toetudes ametlikule endise NSV Liidu

SS-20 tulepositsioonil.

sõjaväeobjektide nimekirjale Eestis¹³⁵, võib rääkida vähemalt järgmistest keskmäärakettibaasidest Eesti territooriumil (vt. joonist järgmisel leheküljel):

1. Kadila Lääne-Virumaal; likvideeriti 1980. a. paiku.
2. Keila-Joa (Türisalu), oli ühtlasi õhutõrje seniitraketide asupaigaks.
3. Tapassaare (Tapa lähedal), hiljem seniitraketide baas.
4. Piirsalu, likvideeriti 1980. a. paiku.
5. Võru-Nursi, likvideeriti 1988, võimalik, et selle üksused paiknesid ka Sanna, Sangaste ja Rõngu raketibaasis.
6. Valga, stardipositsioonidega Vilaskis, Roonil ja Unikülas.

Mõnevõrra ebakindel on teade, et keskmäärakette leidis varem ka Leetse baasis Pakri poolsaarel, samuti Saaremaal Dejevos Karujärve lähedal.

Idee luua Põhjalas tuumavaba tsoon NWFZ (*Nordic Nuclear Weapon Free Zone*) oli väga vana ja sellest rääkisid Nõukogude juhid juba 1950. aastate lõpus ja 1960. aastatel (Hruštšov, Bulganin ja Brežnev), seda toetas energiliselt Soome president Kekkonen. Põh-

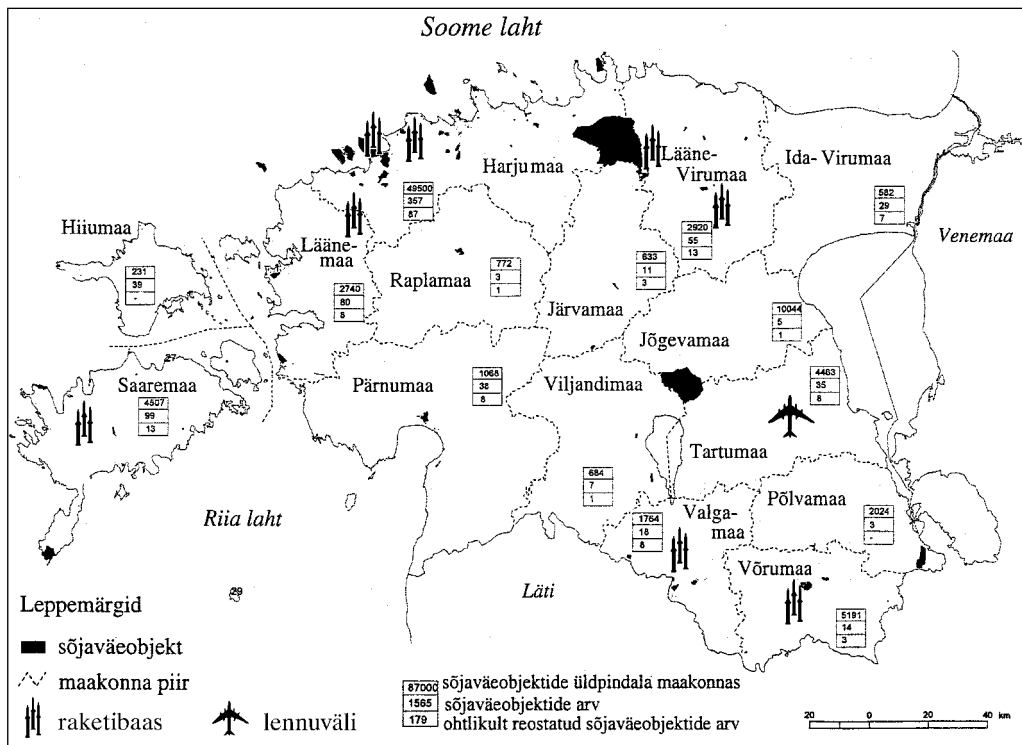
¹³¹ INF (Intermediate Range Nuclear Forces Treaty) kirjutati alla detsembris 1987.

¹³² Nõukogude tähistus, vastav USA tähistus oli SS-4, NATO-l Sandal. Tegevusraadius kuni 2000 km, lõhkepea kandis 1 megatonnist tuumalaengut, tuli kasutusele 1959. Kasutas vedelkütust, mille üheks komponendiks oli väga mürgine samiin.

¹³³ Nõukogude tähistus, vastav USA tähistus oli SS-5, NATO-l Skean. Tegevusraadius 3700–5000 km, lõhkepea kandis 1-megatonnist tuumalaengut, tuli kasutusele 1961. aastal.

¹³⁴ Nõukogude tähistus, USA-l SS-20, NATO-l Saber. Mobiilne, tahkel kütusel, tegevusraadius 4400–7500 km, kandis üht megatonnist või kolme 150-kilotonnist tuumalaengut, tuli kasutusele 1977. aastal.

¹³⁵ Endise Nõukogude Liidu sõjaväe jääkreostus ja selle likvideerimine (koost. ja toim. A. Raukas). Tallinn, Keskkonnaministeerium, 1999.

Tuumaraketibaasid Eestis (EVVA järgi).

jamaad ei suhtunud sellesse kuigi tõsiselt, sest ettepanek oli täiesti ühepoolne (Nõukogude tuumabaase Baltikumis ja Koola poolsaarel see ei hõlmanud) ja pealegi olid Põhjamaad, kus tuumarelv ei asunud, kinnitanud, et nad ei hangi neid ka tulevikus, isegi sõja puhul. Nõukogude ettepaneku tegelik mõte seisnes selles, et vältida taktikaliste tuumarelvade arsenalite hankimist Põhjala riikide poolt tulevikus.

Uuesti tekkis huvi luua NWFZ alles 1981. aastal, kui Rootsi valitsus tegi avalduse, kus oli öeldud, et see tsoon peab kaasa haarama: ka relvi, mis “on sihitud sihtmärkidele tsooni sees, asuvad tsooni läheduses ja omavad tegevusraadiust, mis sobib sihtmärkidele Põhjala piirkonnas”. Soome ajalehele Suomen Sosialidemokraatti antud intervjuus toetas Brežnev ettepanekut, mainides, et tuumavabasse tsooni võiksid kuuluda ka Põhja-Euroopa riikide naabrid. Peasekretäri pakkumise-

le reageerisid otsekohe Eesti dissidendid, saates Läände kirja 38 baltlase allkirjaga (10.10.1981).¹³⁶ Selles lühikeses pöördumises tehti konkreetne ettepanek kaasata tuumavabasse tsooni kogu Läänemeri ja ka kolm Balti riiki. Üks allakirjutanutest, Arvo Pesti, meenutab:

“Kirja mustandi töö meile Tartusse Erik Udam. Tegime mõningaid parandusi, viimaseks vaatas kirja läbi Enn Tarto, nagu meil ühisavalduste puhul kombeks oli. Lätlaste ja leedulaste allkirjade kogumise eest hoolitses peamiselt Heiki Ahonen. Lõunanaabrid andsid ainult allkirja, kiri koostati ikka Eestis.”¹³⁷

Kui hiljem paljud allakirjutanutest arreteeriti (eestlastest Lagle Parek, Heiki Ahonen, Arvo Pesti ja Enn Tarto), siis viidati süüdistusaktis ka nimetatud 38 baltlase kirjale.

Kuna välisraadiotes käsitleti tuumavaba tsooni küsimust elavalt, siis otsustasime

¹³⁶ Eestlaste, lätlaste ja leedulaste avalik kiri NSV Liidu, Islandi, Norra, Taani, Rootsi ja Soome valitsusjuhtidele Põhja-Euroopas tuumavaba tsooni rajamise küsimuses. – Lisandused, kogumik lk. 419–420.

¹³⁷ Arvo Pesti autorile 03.04.04.

meiegi oma sõna kaasa ütelda. Vastav apell oli suunatud Euroopas Usaldust Tugevdavate Abinõude ja Desarmeerimise Konverentsist osavõtjatele (toimus jaanuaris Stockholmis) ja Läänemere maade rahupooldajate organisatsioonidele. Kirja dateerisime 24. detsembriga 1983. Pikas pöördumises oli antud kokkuvõtte Eesti-Vene suhetest alates 1918. aastast kuni Eesti okupeerimiseni aastal 1940. Järgnevalt kirjeldasime Nõukogude sõjaväebaase Eestis, suurearvulisi mitte-eestlastest garnisone, laialtulatavalt piiritsooni Baltikumis ning valitsevat sõjasaladuste hüsteeriat. Iga eraviisiline huvi sõjaväe ettevõtmiste, baaside olemasolu või üldse igasuguse sõjaväelise vastu tembeldati spionaaziks ja riigireetmiseks, protesteerimine või nõuded sõjaväebaaside likvideerimiseks (nagu Läänes tavaline) ei tulnud üldse kõne alla. Värvikate näidetena selle kohta esitasime tütarlaste kohustuslikku sõjalist ettevalmistust koolides ja arveteõiendamist patsifistlikult meelestatud noortega, kaasa arvatud nende sunniviisiline mobiliseerimine sõjaväkke.

Me kirjutasime: "...kui siis Põhjas sündis idee muuta Põhja-Euroopa tuumavabaks tsooniks, leidis see arusaadavat vastukaja Baltimaade põliselanike seas: on ju Skandinaaviamaad tuumavabad, Balti provintsid aga mitte. Tõtt öelda jääb meile küll seni mõistmatuks, miks pole Skandinaavia kirdeosas (Murmanski alal) ning Läänemere idakaldal aastakümneid toimunud moodsaima tuumarelvastuse ähvardav kontsentratsioon äratanud Lääne rahupooldajates tõsisemat muret? Nõukogude sõjaväelisi ettevalmistusi ei saa ju üldse võrrelda Norra taolise maa selgelt kaitseiseloomulise ning üpris piiratud ulatusega relvastusprogrammiga. Meil on võigas ja kohutav mõelda, et võiks korduda 1939–40. aastaga sarnane situatsioon, mil Baltimaade territooriumi kasutatakse Skandinaavia riikide vastu teostatavate lennurünnakute ja dessantoperatsioonide baasina. Ometi lähtuvad ka Eestis asuvatest baasidest Nõukogude allveelaevad, mis süstemaatiliselt sooritavad pahaendelisi retki Rootsi ja Norra rannikuvettesse."

¹³⁸ Teataja 04.02.1984; Lisandused, nr. 21 (1985).

¹³⁹ R. Taagepera. The Baltics and Nordic. NWFC. JBS, 1985, lk. 33–51.

Apelli peamine eesmärk oli juhtida tähelepanu baltlaste 1981. a. avalikule kirjale ja pöördumisele allakirjutanud tabanud KGB repressioonidele. Selleks ajaks olid arreteeritud juba Lagle Parek, Heiki Ahonen, Arvo Pesti ja Enn Tarto. Lisasime: "Kõigil niisugustel juhtudel pole küsimus ainult nõukogude kodanike põhiõigustest ja -vabadustest kinnipidamises – küsimus on ühtlasi riikidevahelise usalduse loomises, riigivõimude heasoovlikus või vaenulikus suhtumises naaberriikidesse. Paratamatult tuleb taas korrata: suurimaks ohuks rahule tänapäeva maailmas on NSV Liidu siseolukord."

Lõpetasime kirja sooviga, et Stockholmi konverents astuks konkreetseid samme tuumavaba tsooni loomiseks Põhja-Euroopas, hõlmates ka Balti riigid, ja et aktsepteeritaks äsja jaanuaris 1983 Euroopa parlamendis vastu võetud soovitus Baltikumi rahvaste olukorra käsitlemiseks Helsingi lõppakti täitmist kontrollivatel järelkonverentsidel koos Balti riikide dekoloniseerimisküsimuse tõstatamisega.

Meie kiri avaldati Rootsi eestlaste ajalehes Teataja, hiljem ka "Lisandustes"¹³⁸, seda on kommenteerinud Rein Taagepera.¹³⁹ Kas baltlaste taotlused tuumavaba tsooni loomiseks Baltikumis ka suurriikide tähelepanu leidsid, pole teada, kuid igatahes pärast 500–5500 km tegevusraadiusega tuumaraketide hävitamist ette nägeva INF lepingu allakirjutamist detsembris 1987 viidigi kõik sellised raketid Balti riikidest välja. Likvideeritud SS-20 raketite asupaigana on nimetatud Eestis Võrut (Nursi), Lätis Alūksnet ja Jelgavat ning Leedus Ukmerget ja Tauraget. Muud tuumalaenguga varustatud keskmaaraketid olid ilmselt Baltikumist välja viidud juba eelnevatel aastatel.

Jaak Pihlau

(1937)

Lõpetanud TPI automaatika erialal (1961), tehnikakandidaat (1970). 7 leituse, ligi 40 teadusliku artikli ja üle 10 raamatu autor. Käesoleval ajal tegeleb Eesti lähiajaloo uurimisega.